

для таго часу не малыя. Мабыць, па гэтай прычыне асноўнымі рэкламадаўцамі, акрамя саміх супрацоўнікаў “Нашай Нівы”, якія інфармавалі насельніцтва пра выданні газеты, былі выдаўцы і рэдактары з Санкт-Пецярбурга, Масквы, Кіева, Тамбова, Вільні. Як бачым выдаўцоў з Мінска ці іншых этнічных гарадоў Беларусі не было.

6. Рэкламныя матэрыялы друкаваліся на чатырох мовах, якія ў большай ці меншай ступені выкарыстоўваліся ў той час на тэрыторыі нашай краіны: беларускай, рускай, украінскай і польскай.

7. Адзіных патрабаванняў да афармлення рэкламы кніжнай прадукцыі ў газеце “Наша Ніва” ў 1907 годзе не існавала. Матэрыялы, якія траплялі ў раздзел “АБЪЯУЛЕННЯ”, істотна адрозніваліся дызайнам і зместам ад тых, якія размяшчаліся ў іншых месцах газеты.

**Любецкая К. П. (Мінск)**

### **ПОШУКІ ПРЫНЦЫПАЎ І ШЛЯХОЎ УПАРАДКАВАННЯ ГАСПАДАРЧА-ЭКАНАМІЧНАЙ ЛЕКСІКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ**

Беларуская гаспадарча-эканамічная лексіка не аднойчы з’яўлялася прадметам апісання ў лексікаграфічных крыніцах. Паводле дадзеных аўтарытэтнага бібліяграфічнага даведніка “Беларуская тэрміналогія. – Мн., 2000. – Вып. 1: Тэрміналагічныя слоўнікі (асобныя выданні) 1918-1998 гг., да яе перакладу звярталіся ў 14 тэрміналагічных слоўніках, распрацаваных на працягу ўсяго ХХ ст. Аднак пры азнаямленні з гэтымі лексікаграфічнымі творамі факт неўпарадкаванасці лексічнага складу беларускай гаспадарча-эканамічнай лексікі стаўся відавочным: на старонках даведнікаў для адных і тых жа паняццяў прапанаваны часам розныя беларускамоўныя эквіваленты. Слоўнікавыя крыніцы розных гадоў выступаюць своеасаблівым адлюстраваннем спроб фарміравання і кадыфікацыі гэтай тэрміналагічнай групы. Для асэнсавання адметнасцей упарадкавання гаспадарча-эканамічнай лексікі ўяўляецца мэтазгодным прасачыць гісторыю слоў-тэрмінаў у лексікаграфічнай практыцы ХХ ст. У гэтай сувязі “Сямімоўны слоўнік” (1918), дзе ўпершыню было здзейснена намаганне апрацоўкі і кадыфікацыі тэрмінаў сучаснай беларускай мовы, лічым зыходным, а далейшы лёс ўведзеных аўтарамі шматмоўнага лексікона прапаноў прасочваецца ў шырокім кантэксце беларускай практычнай лексікаграфіі ХХ ст. Варта адзначыць, што лексічны матэрыял некаторых перакладных даведнікаў не заўсёды вызначаецца якой-небудзь сістэмай у падачы тэрмінаў. Разам з тым практыка іх стварэння садзейнічала развіццю беларускай навуковай мовы.

У сувязі з агульнымі працэсамі, што адбываліся ў беларускай мове на працягу XX ст., лексічны склад гаспадарча-эканамічнай мовы значна ўдасканаліўся. Пры фарміраванні адпаведнай галіны ведаў у “Сямімоўным слоўніку” характэрнай была тэндэнцыя тэрміналагізацыі агульнанародных слоў. Паказальна, што некаторыя намінацыі не толькі захаваліся нязменнымі, за выняткам правапісу, да нашага часу, але і ўвайшлі ў склад сучаснай беларускай эканамічнай мовы, параўн. ням. *Staatsanleihe* – бел. *dzieržaŭnaja pazyka*, ням. *Rechnungslegung* – бел. *sprawazdača*, ням. *Auflage (Steuer)* – бел. *padatak*, ням. *Innung* – бел. *cech*, ням. *Güter (zum Verladen)* – бел. *tawar*.

Аказаліся таксама жыццяздольнымі і трывала замацаваліся ва ўжытку інтэрнацыяналізмы або лексемы з інтэрнацыянальным фармантам, якія, згодна з укаранёнай традыцыяй, не перакладаюцца на беларускую мову, напр.: ням. *Bankrott* – бел. *bankructwa*, ням. *Börse* – бел. *birža*, ням. *Budget* – бел. *budžet*, ням. *Giro* – бел. *žyra*, ням. *Girant* – бел. *žyrant*, ням. *Indossament* – бел. *indosament*, ням. *Indossant* – бел. *indosant*, ням. *Police* – бел. *polis*, ням. *Saldo* – бел. *saldo*.

Некаторыя прапановы складальнікаў “Сямімоўнага слоўніка” па ўпарадкаванні эканамічнай лексікі не прымаюцца лексікографамі больш позніх даведнікаў, а ў сярэдзіне стагоддзя зноў вяртаюцца ў актыўнае абыходжанне і нават выступаюць асноўнымі моўнымі выразнікамі адпаведных паняццяў. Так, для перадачы паняцця ‘агульная сума’ аўтарамі шматмоўнага лексікона была выбрана лексема ням. *Abrechnung* – бел. *padrachunak*, якая ўсталявалася ў сучаснай лексікаграфіі, але ў перакладных крыніцах першай паловы XX ст. прапанаваны і іншыя эквіваленты паняццю, параўн.: *памеркацыя*, *разьлічэнне*, *разьлік*, *разрахунак*, *рашчот*. Лексема ням. *Händler* – бел. *handlar* наогул выходзіць з ужытку ў слоўніках сярэдзіны стагоддзя і пад уплывам рускай мовы замяняецца словам *прадавец*. Аднак аўтары слоўнікаў 90-х гадоў вяртаюць у навуковую мову лексему *гандляр*.

Частка назваў, якая служыла для намінацыі гаспадарча-эканамічных паняццяў у “Сямімоўным слоўніку”, стала ўвайшла ў слоўнікавыя крыніцы толькі ў другой палове XX ст. На пачатку і ў сярэдзіне стагоддзя лексемы сутыкаюцца з іншымі прапановамі, параўн.: у даведніках фіксуецца ням. *Lösung* – бел. *dachod*, але для выражэння адпаведнага паняцця ў першых перакладных даведніках сустракаем *даходнасць*, *прыбытак*, а ў РБС-28 і РБС-37 *даход* з’яўляецца другасным сінонімам да лексемы *прыбытак*. Аўтары на пачатку стагоддзя рэкамендуюць у якасці сіноніма да лексемы *валюта* слова *вартасць*, аднак агульнапрынятым у слоўнікавай традыцыі застаецца прапанова складальнікаў “Сямімоўнага слоўніка”, параўн.: ням. *Währung* – бел.

*waluta*. Іншы лёс мелі назвы-канкурэнты *вартасць* – *кошт* – *каштоўнасць* – *цана*. На працягу стагоддзя ўжыванне гэтых слоў вар’іруецца або выступае ў розных сінанімічных камбінацыях. Пры гэтым прыярытэт замацоўваецца за лексмай ням. *Wert* – бел. *wartaść*. Рэдка ў гэтым жа сэнсе ўжыта лексема *цана*, сэнс адпаведнага паняцця прапанавана перадаваць таксама праз сінанімічныя адносіны з лексмай *кошт*, параўн.: *кошт*, *вартасць*.

З найменняў, якія былі запазычаны з рускай мовы і перайшлі ў актыўны запас, можна назваць лексему ням. *Begleitzettel* – бел. *nakladnaja*. Моўным выразнікам паняцця на пачатку XX ст. з’яўляецца таксама слова *праводчая*. На працягу стагоддзя назіраецца пэўная канкурэнцыя розных паводле паходжання лексем ням. *Zinsen* – бел. *pracenty* і *адсотак*. У даведніках 20-х гадоў сустракаем *адсотак*, *процант*, у слоўніках 30-х гадоў прыводзіцца інварыянт лексеме *процант*, *прыспор*, а з сярэдзіны стагоддзя замацоўваецца лексема *працэнт*.

У некаторых выпадках у сучаснай слоўнікавай практыцы атрымала перавагу лексема, прапанаваная ў “Сямімоўным слоўніку”, аднак для намінацыі і дэфініцыі паняцця ў лексікаграфічных крыніцах розных часоў залучаліся і розныя яе інварыянты, напр., адразу замацавалася ням. *Pacht* – бел. *arenda*, аднак на пачатку стагоддзя паралельна выкарыстоўваецца і лексема *ранда*. У слоўнікавай практыцы атрымаў перавагу тэрмін ням. *Zuzahlung* – бел. *daplata*, але сустракаецца таксама *прыплата*. Канкурэнтнымі ў слоўніках на працягу стагоддзя выступаюць і марфалагічныя варыянты, параўн.: ням. *Aktiengesellschaft* – бел. *акцыjnaje tawarystwa* – *акцыянернае таварыства*.

Знікненне некаторых прапанаваных аўтарамі “Сямімоўнага слоўніка” лексем з актыўнага ўжытку тлумачыцца тым, што для абазначэння паняцця ўзнікла новае слова. Новыя словы *намінал*, *выдаткі* ў сярэдзіне стагоддзя ў выніку ўзмацнення тэндэнцыі да замены расчлянёных найменняў адным словам выцеснілі адпаведна ням. *Nennwert* – бел. *nominalnaja wartaść*, ням. *Auslagen*, *bare* – бел. *plata hatoŭkaj*. Рэкамендаваная аўтарамі шматмоўнага слоўніка слова ням. *Genossenschafter* – бел. *siabra* не набыло ў далейшай слоўнікавай практыцы спецыяльнага значэння, а эквівалентам паняццю ў 20-я гады выступалі *пайнік*, *супольнік*, у сярэдзіне стагоддзя – *пайшчык*, а ў канцы стагоддзя атрымала перавагу лексема *кааператар*.

Беларускай лексікаграфічнай практыкай XX ст. не былі прыняты ў якасці тэрмінаў некаторыя неалагізмы, створаныя аўтарамі шматмоўнага лексікона пры пошуку дакладных адпаведнікаў нямецкамоўным тэрмінаадзінкам. Так, у далейшых перакладных крыніцах замест ням.

*Zahlungsunfähigkeit* – бел. *nieaplatnaść* сустракаем *неплацежаздольнасць*; замест ням. *Rundfrage* – бел. *cyrkular s pytańniem* трывала замацавалася *анкета*; замест ням. *Gütertarif* – бел. *taryf prawozu towaraў* – *мытны тарыф*; замест ням. *Ablösung (einer Rentenschuld)* – бел. *splata renty* – *выплата доўгу*.

Асобную групу “Сямімоўнага слоўніка” складаюць лексемы, якія ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, паводле дадзеных ТСБМ, набылі дадатковыя паметы і не рэкамендаваны да актыўнага ўжывання ў навукавай мове. Перайшла ў разрад пасіўнай лексікі, у катэгорыю гістарызмаў, такая лексема, як *гуртаўшчык*. Да ліку ўстарэлых аднесена таксама лексема *гаспода* ў словазлучэнні ням. *Handelskammer* – бел. *handlowaja haspoda*. Статус размоўных у ТСБМ атрымалі такія прапановы аўтараў “Сямімоўнага слоўніка”, як *гатоўка* (ням. *Barabfindung* – бел. *zdawoleńnie hatoukaj*); *пакупец* (ням. *Käufer* – бел. *pakupiec*); *селішча* (ням. *Handelsniederlassung* – бел. *handlowaje sielišče*). Варта адзначыць, аднак, спробу сучасных укладальнікаў перакладных даведнікаў вярнуць лексемы *пакупец* і *гатоўка*, якія выкарыстоўваліся на пачатку стагоддзя, у склад сучаснай бухгалтарскай тэрміналогіі: слоўнікі фіксуюць іх у якасці другасных сінонімаў, параўн. рус. *покупатель* – бел. *пакупнік, пакупец*; рус. *наличность* (пра грошы) – бел. *наяўнасць, гатоўка, наяўныя грошы*.

Выйшлі з ужывання нематываваныя русізмы, што прывяло да замацавання тэрміна, створанага на беларускай лексічнай аснове, параўн., замест ужытага ў “Сямімоўным слоўніку” ням. *Bauanschlag* – бел. *smieta* атрымала бытаванне лексема *каштарыс*; замест ням. *Wertpapier* – бел. *сепну́жэ папіеру* рэкамендавана да ўжытку *каштоўныя паперы*.

Неабходнасць дакладнай перадачы складанай па структуры лексемы нямецкай мовы выклікала з’яўленне ў беларускай частцы шматмоўнага даведніка састаўных найменняў рознай структурнай характарыстыкі. Для перадачы семантыкі некаторых нямецкамоўных тэрмінаў аўтарамі “Сямімоўнага слоўніка” на ўзор нямецкіх слоў былі створаны беларускія эквіваленты. Частка прапаноў па калькаванні нямецкіх тэрмінаў не атрымала пашырэння, і яны з цягам часу былі заменены адпаведнікамі, скалькаванымі з рускай мовы. Зараз замест ранейшага ням. *Schätzungswert* – бел. *acenka wartaści* ужываецца *ацэначная вартасць*; замест ням. *Eröffnungsbilanz* – бел. *bilans atkryćcia* – *пачынальны балянс, пачатковы баланс, уступны баланс*; замест ням. *Kleinverkauf* – бел. *detaličnaja pradaža* – *гандаль у раздроб, рознічны гандаль*; замест ням. *Rechnungsjahr* – бел. *hod padrachunkowy* – *справаздачны год*; ням. *Geldstrafe* – бел. *kara hrašmi* – *пеня і штраф*;

замест ням. *Handelsverkehr* – бел. *ruch handlowy* – гандаль, таргоўля; замест ням. *Zahlungsverkehr* – бел. *ruch platny* – грашовае абарачэнне; замест ням. *Warenhaus* – бел. *tarhowy dom* – гандлёвы дом, магазын, магазін; замест ням. *Güterverkehr* – бел. *tawarny ruch* – грузаабарот; замест ням. *Lieferungsvertrag* – бел. *umowa ab dastajce* – дагавор пастаўкі; замест ням. *Barzahlung* – бел. *plata hatojkaj* – наяўны разлік.

Тэндэнцыя да інтэрнацыяналізацыі эканамічнай мовы ў беларускай лексікаграфічнай практыцы выявілася ў тым, што некаторыя зафіксаваныя ў шматмоўным лексіконе намінацыі былі з цягам часу заменены на інтэрнацыяналізмы. Увогуле трэба адзначыць, што прыток у беларускую мову інтэрнацыянальнай лексікі ўзмацняецца з 30-х гадоў, параўн.: замест ням. *Ausfuhr* – бел. *wuwaz* часцей звяртаюцца ў лексікаграфічнай практыцы да *экспарт*; замест ням. *Einfuhr* – бел. *prywoz* – *імпорт*; замест ням. *Mängelrüge* – бел. *zajawa ab niastačy* – *рэкламацыя*; замест ням. *Kreditbrief* – бел. *kredytny list* – *акрэдытыў*.

Нязначная частка сінанімічных радоў знайшла адлюстраванне ў далейшай слоўнікавай практыцы. На раўнапраўных пазіцыях, напр., знаходзяцца замацаваныя ў сучаснай эканамічнай тэрміналогіі лексемы ням. *Tratte* – бел. *tratta, pierawodny wechsel*.

Іншыя сінанімічныя ланцужкі ў працэсе фарміравання функцыянальных стыляў беларускай мовы распаліся, а моўным выразнікам шэрага паняццяў з’яўляюцца новыя лексемы або спецыяльнае значэнне нададзена аднаму з членаў сінанімічнага рада. У зафіксаваных “Сямімоўным слоўнікам” радах ням. *Überweisung* – бел. *pierekaz, pierawod*; ням. *Markt* – бел. *torżyšče, rynek* і ням. *Zinseszinsen* – бел. *pracenty na pracenty, składowe pracenty* выйшлі з выкарыстання першыя члены ланцужкоў з прычыны штучнасці неалагізмаў або абмежаванасці іх выкарыстання, а статус тэрміна нададзены другасным сінанімам, адпаведна: *перавод, рынак, складаныя працэнты*. Пераразмеркаванне семантыкі паміж членамі сінанімічнага ланцужка ў шэрагу выпадкаў суправаджалася змяненнем стылістычнай афарбоўкі некаторых лексем, што паспрыяла іх выцясненню з спецыяльнай сферы ўжывання. Так, у радах ням. *zinsfrei* – бел. *biespracentny, wolny ad čynšu* і ням. *Zins* – бел. *čynš, padatak, pracent* знікла з актыўнага ўжытку слова *чыніш*, якое сёння кваліфікуецца ТСБМ як гістарызм, а да актыўнага ўжывання ў навуковай мове рэкамендаваны адпаведна лексемы *беспрацэнтны і працэнт*.

У сінанімічных радах або парах, што складаюцца са слоў агульнаўсходнеславянскіх і запазычаных, пашырэнне ў лексікаграфічных крыніцах знайшлі інтэрлексы, параўн.: у ням. *Durchfuhr* – бел. *prawoz, tranzit* пашырылася *транзіт*; у ням.

*Amortisation* – бел. *splata, amortyzacija* – амаптызацыя; у ням. *Spediteur* – бел. *ekspedytar, atpraišcyk* – экспедытар; у ням. *Subvention* – бел. *subwencija, padmoha* – субвенцыя; у ням. *Gutachten* – бел. *ekspertyza, rezolucija, pahlad* – экспертыза. На пачатку стагоддзя ў радзе ням. *Preisverzeichnis* – бел. *preis-kurant, caŋnik* перавага аддавалася лексеме *цэннік*, а пачынаючы з РБС-53 выкарыстоўваецца толькі *прэйскурант*.

Не вытрымалі выпрабаванне часам абодва сінонімы ў радзе ням. *Erwerb* – бел. *nabyćcie, zarobak*. Да таго ж слова *заробак* у ТСБМ аднесена да разраду размоўных. А адпаведнае паняцце, верагодна, пад уплывам рускай мовы прынята перадаваць як *даход, прыбытак*.

Згодна з нашымі назіраннямі, гаспадарча-эканамічную групу можна аднесці да ліку нестабільных, бо яна на працягу ХХ ст. змянілася ў значнай ступені, прычым змены адбываліся пераважна пад непасрэдным уздзеяннем рускамоўнай тэрміналогіі або за кошт прыярытэтнага выкарыстання ў розныя часы запазычанняў. Разам з тым шэраг рэкамендацый, што прапаноўваліся на пачатку ўпарадкавання беларускай навуковай тэрміналогіі, знайшлі працяг у сучаснай навуковай мове. Устойлівымі аказаліся найперш інтэрнацыяналізмы і агульнаславянскія назвы. Вытрымалі выпрабаванне часам таксама некаторыя лексемы, што ўдакладнілі сваё моўнае афармленне і атрымалі перавагу пасля выцяснення ў сярэдзіне стагоддзя або ва ўмовах канкурэнцыі з іншымі моўнымі выразнікамі адпаведнага паняцця.

Значная частка рэкамендаваных у якасці тэрмінаў намінацыйных адзінак “Сямімоўнага слоўніка” аказалася нежыццяздольнай і выйшла з навуковай мовы. Некаторыя намінацыі перайшлі ў разрад пасіўнай лексікі, выйшлі з ужытку ў выніку тэндэнцыі да інтэрнацыяналізацыі слоўнікавага складу; з цягам часу былі выціснуты іншымі лексэмамі штучныя неалагізмы, прамыя запазычанні з рускай мовы, няўдалыя калькі з нямецкай мовы.

У сінанімічных радах адбыліся змены ў наступных напрамках: канкурэнцыя паміж прапанаванымі сінанімічнымі найменнямі застаецца ў невялікай колькасці выпадкаў, а ў большасці – адзначаецца распадзенне сінанімічных ланцужкоў з прыярытэтным выкарыстаннем аднаго з кампанентаў.

Лянкевіч У. В.(Мінск)

## ПЕРАКЛЮЧЭННЕ КОДАЎ ЯК ФЕНОМЕН УЗАЕМАДЗЕЯННЯ МОЎ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЛЯВОГА ДАСЛЕДАВАННЯ)

Ва ўмовах білінгвізму як вынік узаемадзеяння моў узнікае шэраг адметных моўных з’яў. Адно з цэнтральных месцаў у сучаснай